

ларидан چند, چندين, عده اى, شماری, ذره اى, بعضی, برخی, چیزی, کسی кабилар газета матнларида кенг қўлланади.

(1:5) باید با قاطعیت به برخی بهانه هایی که توسط برخی اشخاص آورده میشود پاسخ بدهند

Баъзилар томонидан билдирилган айрим баҳоналарга қатъият билан жавоб беришлари керак.

Публицистика доирасида қараладиган жанрларнинг қўплиги уларнинг ҳар бирининг алоҳида тил хусусиятларига эга эканлигидан далолат беради. Жанрлар ранг-баранглиги публицистик матнларда олмошларнинг ўрнини ҳам белгилаб беради. Гумон маъносидаги олмошларнинг махсулдор эмаслиги публицистик жанрлардаги аниқликка мойилликнинг кучлилиги ва бунга гумон олмошлари ҳалақит бериши билан изоҳланади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, олмошларнинг фаол қўлланиши стилистик маъно оттенкалари қўламининг кенгайишига сабаб бўлади. Олмошлараро ва олмошларнинг бошқа тил элементлари билан содир бўладиган синонимияси нутқ жараёнида жуда катта қулайликлар яратади. Бу жараёнда такрордан қочиш, фикрни ранг-баранг тарзда ифода этиш масаланинг бир томони бўлса, бу муносабатлар ва ўзаро алмашилишлар туфайли турли-туман стилистик маъноларнинг ифода этилиши унинг иккинчи жиҳатидир.

МИРЗАҲМЕДОВА ҲУЛКАР

Ўқитувчи, ТошДШИ

Форс тилида янги терминларнинг адабий тилга ўзлашиш ҳолати

Аннотация.. Мақолада “Форс тили ва адабиёти академияси”нинг таклиф қилаётган янги терминлари ва уларнинг соҳа терминологиясида қўлланилиши борасидаги таҳлиллار ўз аксини топган. Муаллиф транспорт терминларидаги дублетлик ва уларнинг даврий нашрларда, шунингдек, соҳа адабиётларида ифодаланиши юзасидан хулосаларини келтирган.

Таянч сўз ва иборалар: термин, терминология, дублетлар, транспорт терминлари.

Аннотация. В данной статье рассматриваются новые термины, предлагаемые «Академией персидского языка и литературы» и анализ их употребления в области терминологии. Автор привел выводы о дублетности в транспортных терминах, а также об их употреблении в периодических изданиях и литературе по специальности.

Опорные слова и выражения: термин, терминология, дублеты, транспортные термины.

Abstract. The article investigates the new terms of “Academy of Persian Language and Literature” and an analysis of their applying in transport terminology. Conclusion had been given doublets of transport terms in Persian language and their using form in the terminology.

Keywords and expressions: term, terminology, doublet terms, terms of transportation.

Тилда транспорт терминларининг қўлланилиши, аввало соҳа мутахассислари ва транспортнинг маълум туридан фойдаланувчилар, қолаверса пресса, яъни оммавий ахборот воситалари (ОАВ) вакиллари томонидан амалга оширилади. Шу нуктаи назардан олиб қараганда, ҳар бир соҳа мутахассислари орасида терминларни қўллаш борасида тафовут мавжуд бўлиши мумкин. Бу каби фарқловлар тилда дублетлик ҳодисасининг ривожланишига олиб келиши, шубҳасиз. Бу ҳолат билан форс тили терминологияси ҳам тўқнаш келмоқда.

Масалан, форс тилида транспорт терминлари орасида шундай дублетларни учратиш мумкинки, уларни ҳатто эллипсис ҳодисасига учраган терминлар қаторига ҳам киритиш ноўрин бўлади. Сабаби, эллипсис ҳодисасига кўра, терминнинг аниқланмиш компонентсиз маънони англаш рўй бериши лозим. Аммо бундай терминлар ясама бўлганлиги ва фойдаланишда эса туб сўз шаклида ишлатилиши билан эътиборлидир. Масалан, ‘йўловчи ташиш транспорти’ маъносини ифодалашда барча адабиётлар, хусусан, соҳавий, нашрий ва расмий адабиётларда икки хил терминдан, яъни *حمل و نقل مسافری* *haml-o-nayl-e mosāfer* ва *حمل و نقل مسافربری* *haml-o-nayl-e mosāferbari* терминларидан фойдаланилади:

حمل و نقل مسافری و انواع کالا بصورت ترکیبی.

روزنامه آسیا. 2/1394. [*haml-o-nayl-e mosāfer va anvā'-ye kālā be surat-e tarkib* 4.ص]

‘состав кўринишидаги йўловчи ва турли хил юк ташиш транспорти’.

Яна бир мисол:

ایستگاه تکنیکی برای تجهیز حمل و نقل مسافری و نگهبانی تکنیکی در آماده کردن به رفت و آمد در نظر گرفته می شود.

*barā-ye tajhiz-e haml-o-nayl-e mosāferbari va negahbāni-ye tekniki dar āmāde kardan be raft-o-āmad dar nazar gerefte mišavad*¹

Техникавий бекат йўловчи ташиш транспортларини шайлаш ва уларни рейсга тайёрлашда техникавий хизмат кўрсатиш учун мўлжалланган’.

Шунингдек, фан-техниканинг шиддат билан ўсиши, янги терминларнинг ортиши, тиллардаги сўз алмашинувининг ҳамон мавжудлиги бундай ҳолатларнинг юзага келишини келтириб чиқариши, шубҳасиз. Шуларни

1. مفرات حمل کالای خطرناک. اعتبار از 1 ژانویه 2009. ص. 7.

инобатга олган ҳолда, қуйида янги киритилган терминларнинг адабий тил тизимига ўзлашиши борасида баҳс юритилади.

Расмий ҳужжатлар, одатда, бирор ташкилот ёки кенгаш қарорлари, фармойиш, келишув, низом, қоида ёки битимлар гуруҳларига тақсимланади. Ҳар бири ўз мавқеидан келиб чиққан ҳолда ўша соҳага оид маълумот ёки ҳужжатларни сақлайди. Ўз навбатида, уларда мазкур йўналиш терминлари ишлатилади. Масала шундан иборатки, қўлланилаётган бу терминлар ўзлашма ҳолида ишлатиладими ёки форсий эквивалентидан фойдаланиладими? Қуйида мана шу масалалар юзасидан бир нечта мисоллар таҳлил қилинади.

Шуниси диққатга сазоворки, бир қатор Интернет расмий веб-сайтларида терминларни қўллаш борасида юқорида тилга олинган дублетлик ҳодисаси активлашган. Яъни, ҳам ўзлашма, ҳам форсий дублет келтирилган, бунинг устига қавс ичида терминнинг инглизча номланиши кўрсатилган. Шунинг ўзиёқ бир варакайига бир терминнинг учтагача дублетини қўллаш ҳолатини юзага келтирган. Масалан, Эроннинг “Эрон темир йўллари” ва “Эрон ҳаво йўллари” компанияларининг расмий веб сайтларида¹ шу каби ҳолатларни кузатиш мумкин.

Эроннинг термин тақдим қилиш борасидаги биринчи Академияси ҳисобланган *فرهنگستان ایران farhangestān-e irān* “Эрон академияси” томонидан *سیستم sistem* ‘тизим’, ‘система’ ўрнига *سامانه sāmāne* термини киритилган бўлиб, *سامانه sāmāne* аллақачон лексик таркибга сингиб кетган ва соҳа мутахассислари томонидан қўлланилади:

سامانه ارتباطات تمام تلاش خود را می کند که...

sāmāne-ye ertebātāt tamām-e talāš-e xod rā mikonad ke ...

“алоқа тизими ўзининг барча ҳаракатларини бошлайди, қачонки...”

Шуниси диққатга сазоворки, *سامانه sāmāne* термини соҳа ходимлари томонидан қанчалик кўп ишлатилмасин, *سیستم sistem* ҳам шунчалик фаол қўлланилади:

سیستمهای حمل و نقل و اجزای تشکیل دهنده آنها.

Sistēmhā-ye haml-o-nayl va ejzā'-ye taškildehande-ye ānhā [МВ, 3-бет].

“Транспорт тизимлари ва уларни ташкил қилувчи тармоқлари”.

Ёки:

مشخصات برخی از سیستمهای حمل و نقل آبی عبارت از...

Mošaxxesāt-e barxi az sistēmhā-ye haml-o-nayl-e ābi ebārat az ... [МВ, 3-бет]

“Сув транспорти тизимларидаги айрим характеристикалар ... дан иборат”.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтганда, транспорт терминларини қўллашда дублетлик ҳодисаси фаол ва бу ҳолат деярли ҳар қадамда учрамоқда.

¹ www.iranway.com/fa ва www.iranair.com

Эронда 2008 йил 10 апрелда “Мамлакат юкларини ташиш олий кенгаши”нинг 47-мажлисида “Портлар ва кемачилик ташкилотини” (“سازمان بنادر و کشتیرانی” *“sāzmān-e banāder va keštirāni”*) номланиши “Портлар ва дарёчилик ташкилотини” (“سازمان بنادر و دریانوردی” *“sāzmān-e banāder va daryānavardi”*) га ўзгартирилган¹. Аммо расмий ҳужжатларда ҳамон бир сафар у терминдан, кейинги гал бунисидан фойдаланилади:

هرگونه تغییرات در اساسنامه... را بلافاصله کتباً به سازمان بنادر و دریانوردی اطلاع دهند.

har gune ta'yirāt dar asāsname... rā belāfāsele katban be sāzmān-e banāder va daryānavardi ettelā' dehand².

“Низомдаги ҳар қандай ўзгариш...ни зудлик билан портлар ва дарёчилик ташкилотига ёзма равишда хабар берсинлар”.

Ёки:

سازمان بنادر و کشتیرانی می تواند راساً نسبت به تعلیق فعالیت شرکت را تعیین رئیس و اعضای جدید اقدام نماید.

sāzmān-e banāder va keštirāni mitavānad rā'san nesbat be ta'liy-e faāliyat-e šerkat rā ta'yin-e rais va a'zā-ye jadid e'ydām namāyad³.

“Портлар ва кемачилик ташкилотини ширкат фаолиятига алоқадор бўлган бошлиқ ва янги аъзоларини бевосита тайинлаши мумкин”.

Даврий нашр қилинувчи газеталар, транспортнинг маълум турига оид соҳа журналлари, шу мавзуга оид Интернет ва телевидение лавҳалари ҳам ўз навбатида, мазкур соҳа терминларининг қўлланилишини таъминлаб бermoқда. Масала шундан иборатки, қўлланилувчи бу терминлар биз кўтараётган мавзу – дублетлардан қай бирининг ишлатилиши борасидаги мулоҳазаларни аниқлаштиришга ёрдам беради. Ўз ўрнида, ОАВ ҳам терминларнинг қўлланилиши ва оммалашишига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Масалан, шу вақтгача қўлланиб келинган бир термин нашрларда шаклан биров бошқачарoқ қўлланилган. Гап **خط آهن** *xatāhanhā* “темир йўллар” термини устида бermoқда.

Яъни, маълумки, қўшма терминларнинг изофий бирикмадан фарқи кўплик қўшимчаси қўшма сўзнинг охирига қўшилишидир. Чунки, сўз бирикмасининг от қисми ҳам изофа, ҳам кўплик қўшимчасини қабул қилади. Шундай мисол учрадики, форс тилида қўшма сўз ҳосил қилиш талабларига зид келган, кўплик қўшимчаси қўшма терминнинг бош сўзига қўшилган ва сўз бирикмасига айланиб қолган. Масалан: **خطوط آهن** *xotut-e āhan* ‘темир йўллар’ ва **میدان های هوایی** *meydān(e)havāyi* ‘авиамайдон’, ‘кўниш майдони’.

جاده ها و خطوط آهن و همينطور میدان های هوایی مناسب در کشور است که...

jādehā va xotut-e āhan va hamintowr meydānhā-ye havāyi-ye monāseb dar kešvar ast ke ... [<http://www.rai.technical.com>]

¹ 32012. 1-6.

² 32012. 3-6.

³ 32012. 6-6.

‘кўчалар, темир йўллар ва бу каби авиамайдонлар шундай мамлакатга лойиқки...’

Бу ерда грамматик қоидага кўра, خط آهن ها *xatāhanhā* ва میدان هوایی ها *meydānhavāyihā* бўлиши керак эди. Аммо бу ҳодиса форс тилида сўз бирикмаси билан қўшма сўз ўртасидаги чегара ҳали ўта заиф эканлигини кўрсатади.

Муассаса ва идора ёки лавозим номланиши ҳар тарафлама ва ҳамма ерда бирхилликни талаб қилади. Аммо даврий нашрларда уларнинг ишла-тилишида бироз ғализликни учратиш мумкин. Масалан, аввалига وزارات ترانسپورت و هوا نوردی “*vozārāt-e transport va havānavardi*” “Транспорт ва аэроавтлик вазирлиги” термини кейинчалик وزارات راه و شهرسازی “*vozārāt-e rāh va šahrsāzi*” “Йўл ва шаҳарсозлик вазирлиги” номланишига ўзгартирилди. Лекин 2012 йил 21 октябрда нашрдан чиққан کار و کارگر “*kār-o-kārgar*” “Иш ва ишчи” номли газетада وزارات ترانسپورت و هوا نوردی “*vozārāt-e transport va havānavardi*” “Транспорт ва аэроавтлик вазирлиги” кўринишида қўлланилган.

Техник, хусусан, транспорт соҳасининг кескин тараққиёти кундан-кунга янги кашфиётларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Тарихдан маълумки, бирон-бир кашфиёт ёки янгилик номланиши уни яратган шахс ёки жой номига нисбат берилади. Айниқса, бу кўриниш авиация соҳаси терминларида юқори кўрсаткичларни кўрсатмоқда. Чунки, айнан бугунги кунга келиб, самолётлар турлари ортмоқда ва уларга айнан аббревиатуралардан иборат номланиш қўйилмоқда. Масалан, ТУ-154 (абб. “Тупольев”), ИЛ-76, ИЛ-114 (абб. “Ильюшин”) ва бошқалар. Кўрсатилаётган рақамлар эса самолётларнинг моделларини англатади. Аммо бу ҳолатнинг форс тилида қўлланилиши грамматик ва орфографик қоидаларни четлаб ўтиши билан намоён бўлмоқда:

این کشور به این منظور دو نوع هواپیما یعنی (EA-6B) (و EF-111) را به پراولر در خدمت داشت.

in kešvar be in manzur do nav'e havāpeymā (EA-B6) (va EF-111) rā be prowler dar xedmat dāšt

“Бу мамлакат ушбу мақсадга кўра, икки турдаги самолётни, яъни ЕА-В6 ва ЕФ-111 самолётларни Праулер хизматига берди”.

Мазкур мисолда келтирилган самолётнинг икки тури ўз номланиши билан аббревиатуралар орқали ифодаланган, форс-араб имлосида эмас. Бунинг устига форс-араб алифбосида лотин ҳарфлари ва рақамларни ифодалаш ўзига хос қийинчиликларни туғдиргани боис, терминлар қавс ичида берилган. Ваҳоланки, терминларни бу каби қўллаш ҳолатлари Академиянинг Йўриқномасида кўрсатиб ўтилмаган. Фақатгина байналмилал сўзларнинг ўзини тилда қолдириш ва форс-араб алифбосида орфографик қоидаларга бўйсунган ҳолда ёзиш талаблари келтирилган, холос¹. Бу каби

اصول و ضوابط واژه‌گزینی "همراه با شرح و توضیحات" ویرایش سوم، فرهنگستان زبان و ادب فارسی خرداد 1388. ص. 23-24.

мисоллар Эронда нашрдан чиқаётган соҳа газеталари ва журналларида, Интернет расмий веб-сайтларида тез-тез учраб турибди. Масалан:

با کد №010 است.

(Zhuk)

نسل اول رادارهای ژوک

Nasl-e avval-e rādārḥā-ye žuk bā kod-e №010 ast.

“Жук (Zhuk) радарларининг биринчи авлоди №010 кодли (радар)дир”.

Яна бир мисол:

...که توسط NIIR Phazatron مانند MIG-29 و Su-27 طراحی و ساخته شده است.

ke tavassot-e NIIR Phazatron mānande MIG-29 va SU-27 tarāxi va sāxte šode ast...

“NIIR Phazatron (ёрдами) билан MIG-29 ва SU-27 кабилар конструкцияланган ва яратилган”.

Ўзлашмаларни қўллаш жараёни яққол акс этган ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан:

این دستگاه به کمک عامل یلایما تخلیه های قوسی الکتریکی با تاثیر بر جریان هوا مکانیزم موتور جتها را آهسته تر می کند.

In dastgāh be komak-e āmel-e pelāsmā taxliehā-ye γous-e elektriki bā tā'sir bar jarayān-e havā mekānizm-e motor-e jethā rā āhestetar mikonad

“Бу аппарат плазма ёрдамида электр дуганинг шовқинини реактив самолётлар мотори ишлаганида ҳаво оқимиға таъсир қилиши йўли билан пасайтиради”.

Умуман олганда, терминларнинг тилда қўлланилиш ҳолатлари йирик тадқиқотни талаб қилади. Чунки Академия томонидан таклиф қилинаётган терминларнинг ҳам ёзма, ҳам оғзаки нутқда ифодалаш масаласи, хатто Эронда ҳам ўз ечимини топмаган. Бу ҳақда эронлик олим Абулфазл Зарнихи жарённинг ўзида Академия терминлари билан бирга муаллифлик терминлари ҳам қўлланилиши ва тилнинг лексик қатламига сингиб кетаётганини таъкидлаган. Хулоса ўрнида олим, Академия ўз терминларини қай йўсинда тилга сингдириш масаласи борасида бош қотириб кўриши лозимлиги таклифи билан чиққан¹.

Дарҳақиқат, муаллифлик терминлари маълум жараён давомида соҳа персоналлари томонидан қўлланилаётган ва шу доирада бу термин фаоллашаётган ҳолатлар мавжуд. Бу каби вазият адабиёт ва ҳужжатларда ифодаланмаса-да, оғзаки нутқда қўлланилмоқда.

Физик-техник терминларни стандартлаш ва улардан фойдаланиш бўйича таклифлар киритган эронлик олим М. Резо соҳа адабиётларини ёзишда

¹ Zarnikhi A. Terminological Activities at the Academy of Persian Language and Literature (APLL) // The Open Language: A Research on Language and Modernity. – Tehran: Nashr-e Markaz, 2012. – P. 112–121.

Академия терминлари мавжуд ўзлашмаларга стилистик дублетлар эканлиги, яъни бир жумлада бир терминнинг икки марта қайтарувидан сақлаш мақсадида фойдаланилаётганлигини, уларни стандартлаш бугунги илмий тилнинг энг олий мақсади бўлиб қолаётганлигини таъкидлаган. Хулоса ўрнида, мазкур илмий-техник терминлар, хусусан, физик терминларнинг ҳам соҳа вакиллари, ҳам ўқувчиларга бирдек тушунарли бўлиши учун ўзлашмага форсий аффикс ёки яримаффикс қўшиш орқали сўз ўзлаштириш яхши самара беришини таъкидлаган. Бунинг иложи бўлмаган тақдирдагина калькалаш эвазига термин ҳосил қилиниши уларнинг тилдаги муваффақиятли иштирокини таъминлашини қайд этган¹.

Биз ҳам олимнинг “Эронда тил софлигини сақлаб қолишга қаратилган ижтимоий ҳаракатларга қарамасдан, ўзлашмалар билан форсий терминлар бир вақтда ифодаланиб, контекстуал дублетларга айланиб қолиши” борасидаги фикрига қўшиламыз.

Форс тилида дублет транспорт терминларининг қай бирини қўллаш борасида ҳам тадқиқот олиб борилди. Шу нарса маълум бўлдики, ҳам Академия тақдим қилган терминни, ҳам ўзлашмани бир вақтда тилда қўллаш ҳолатлари устуворлик касб этади.

¹ Reza M. Standardization of Physics Terms in Persian. In Czap, Hans/Galinski, Christian (eds.), TKE'87: Proceedings of International Congress on Terminology and Knowledge Engineering (the supplement). – Frankfurt: INDEKS Verlag, 2000. – P. 176–179.